

УДК 94(477)

Джагунова О. І.,
викладач кафедри історії України,
Уманський державний педагогічний університет
ім. Павла Тичини (Україна, Умань),
olenadj_111@ukr.net

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ДЗЕРКАЛІ СПОГАДІВ СПІВРОБІТНИКІВ УМАНЬСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Мета даної статті полягає в тому, аби показати реалії повсякденного життя, долю «маленьких людей» у період Другої світової війни, опираючись на спогади колишніх співробітників Уманського учительського інституту й інтерв'ю з ними. Респонденти в егодокументах передають усю трагічність і неординарність подій війни, демонструють пережиті почуття, жах, душевні муки, тугу за мирним життям, ненависть до окупантів і бажання помститися їм.

Ключові слова: війна, пам'ять, спогади, біографія.

Останні роки в Україні позначені величезним зростанням суспільного інтересу до «малої історії», уособленням якої виступає розгалужена система історичного краєзнавства.

Необхідність дослідження історичних регіонів як певної цілісності зумовлена потребами деталізації історичного процесу, виявлення регіональних особливостей і чинників, що їх зумовлюють, оптимізації аналізу співвідношення загального та часткового в історії. Осмислення таких особливостей диктується практичними цілями, оскільки без розуміння історичного підґрунтя неможливо з'ясувати інтереси й потреби даного регіону. Неабияке значення мають також пізнавальні та популяризаторські цілі, адже ознайомлення з історією «малої батьківщини» сприяє вихованню й укріпленню патріотичних почуттів молодого покоління українців. Зрештою, регіонально-історичні дослідження максимально наближені до території, минуле котрої вивчається, а тому дають можливості для прояснення маловідомих деталей тих або інших подій [1, с. 18–19].

Важливо також, що у фокусі уваги регіональної історії опиняються невеликі соціуми й невідомі широкому загалові персонажі. У зв'язку з цим «нове дихання» дістала усна історія, яку ріднить із мікроісторією підвищений інтерес до «маленької людини» [2, с. 283]. Тим більше, що історія – це не лише сухі цифри й факти, це біографії сотень тисяч безпосередніх учасників певних подій, зокрема подій Другої світової війни. Із їхніх маленьких історій і складається грандіозна й різнобарвна картина воєнних буднів і масштабних битв. Спогади та інші егодокументи є одними з потужних джерел у формуванні історичної пам'яті про період 1939–1945 рр.

У масштабах Другої світової війни трагедія кожної окремої людини, кожного села, містечка є лише однією з тисяч подібних. Водночас для тих, хто безпосередньо став її учасником, – це трагедія велетенського масштабу, яка навічно закарбовується в пам'яті. Тож аналізуючи національну пам'ять народу про війну, варто згадувати й жахливі події в невеликих населених пунктах. У зазначеному контексті на часі спогади-розповіді жителів Уманщини.

У цій статті ми зосередимо увагу на аналізі й формах публікації результатів усної історичної дослідження на прикладі спогадів колишніх співробітників Уманського учительського інституту, які воювали в різних військових формуваннях у період Другої світової війни.

Ці мемуари та інтерв'ю з ветеранами зберігаються в музеї історії Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини. Джерелами для написання запропонованої статті стали краєзнавчі розвідки науково-пошукових груп студентів-істориків під керівництвом завідувача музеєм. Найцікавішою й досить інформативною є зокрема праця «Уманщина і уманці в роки Другої світової війни: сторінки усної історії». У ній відтворено діалог оповідача не стільки з інтерв'юером, скільки з уособленим у його образі суспільством, що має свою історію, але таку, як її розуміє інтерв'юований, а також з особистим минулим та власною історичною свідомістю [6]. Крім того, потрібні відомості містяться в «Нарисі історії Уманщини: (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття)» [12], у брошурах з історії університету [11] і в «Книзі пам'яті України. Черкаська область» [3], що й стали джерельною базою цієї наукової праці.

22 червня 1941 р. Німеччина напала на СРСР. Армії «Північ», «Центр» і «Південь» швидко просунулися в напрямку Ленінграда, Москви та Києва. Уже в середині червня ворожі війська заглибилися в радянські простори на 400 – 600 км., а 16 липня А. Гітлер ставив питання про приєднання до Третього рейху України й Білорусії та інших районів. 1 серпня 1941 р. місто Умань Київської області (тепер – Черкаської) було окуповане німецькими загарбниками. Уся Уманщина два з половиною роки перебувала під контролем нацистів.

У самій Умані було організовано обласний комісаріат (гебітскомісаріат), якому підпорядковувалися інші райони: Христинівський, Тальнівський, Маньківський, Бабанський, Ладизинський. Уся цивільна влада в регіоні належала гебітскомісару Петерсену. В окупованому місті в кращих адміністративних та інших будинках окупанти розмістили свої адміністративні установи. Населення втрачало громадянські права й перетворювалося в безвільних рабів. Усі середній й вищі навчальні заклади, а також школи міста були закриті [5, с. 128].

За період окупації Умані загарбники розстріляли 25 тисяч чоловік мирного населення. Це більше половини довоєнного населення міста. На території Умані був розташований концтабір, який увійшов в історію під назвою «Уманська яма» [3, с. 24].

Уманський учительський інститут в умовах війни ще деякий час продовжував працювати: закінчували складання державних екзаменів випускники, прибули на сесію студенти заочної форми навчання. Щоправда, їм так часто приходили з військкоматів повістки, що зрештою було вирішено заочників відпустити за місцем проживання.

27 червня 1941 р. у місті був створений батальйон народного ополчення. До його складу ввійшла й частина викладачів та студентів інституту. Командирами взводів були викладачі Т. Судак й І. Підпригорщук. Міські школи були перетворені в шпитали, де теж працювали студенти вишу. На час тимчасової окупації Уманський учительський інститут припинив своє функціонування [11, с. 4].

На сьогодні відомо чимало призмич славних захисників Вітчизни, які пройшли вогонь і пекло війни. Слід тих кривавих подій назавжди закарбувався в їхній пам'яті, про що свідчать детальні розповіді про пережите. Усе, чого вони тоді прагнули найбільше, це аби якнайшвидше закінчити війну, знайти своє кохання, створити родину, мати дітей. Вони мріяли про мирне небо над головою, життя, у якому немає витья «катюш» і сирен, гуркоту танків і гармат. Однак не всім усміхнулася доля. Багато хто з них поліг на полі бою, потону у непрохідних

болотах або загинув у шпиталях від несумісних із життям поранень. Тому найголовнішим нашим обов'язком перед тими, хто ще залишився в живих, є увіковічення їхнього славного подвигу, скоєного заради миру.

До таких належить Загоренко Анна Йосипівна, що народилася в 1920 р. у с. Козачі Лагері в Херсонській області. Із 1958 р. вона працювала в Уманському учительському інституті на посаді старшого лаборанта кафедри фізіології. Під час Другої світової була санітарним інструктором. Жінка удостоєна ордена Вітчизняної війни II ступеня, медалей «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні», «За оборону Сталінграда», «За доблесний труд в роки Великої Вітчизняної війни».

Ось так згадує події під Сталінградом та в Криму Анна Йосипівна: «Почалась війна, комсомольці йшли в Генічеську військовий комітет і були направлені в госпіталь №10. Четвертий український фронт. Ранених вантажили на пароплави й переправляли через море. Становище було дуже важким. Німці постійно бомбардували.

Тоді ж трапився такий жахливий випадок: евакуаційний госпіталь розмістив табір на ночівлю, розбили плащ-палатки. Аж ось над нашими головами почали літати радянські літаки й кидати бомби в саму гушавину. Це було під Сталінградом. Як згодом з'ясувалося: німці захопили радянський літак і нанесли ним багато втрат раненим. Наші частини йшли в наступ через Крим» [7, арк. 1].

Кочубей Михайло Миколайович народився в 1920 р. у с. Романівка Попельнянського району. Із 1959 по 1978 р. працював в Уманському учительському інституті на посаді завідуючого майстернями. Під час Другої світової війни воював у лавах радянської армії, за що має такі нагороди, як орден Червоної Зірки й медаль «За бойові заслуги».

Михайло Миколайович згадує початок війни так: «Перший день війни зустрів мене в Прибалтиці в місті Таллінн. Звідти й забрали на фронт. Частина, у якій я служив, відразу направили на фронт. Улітку 1941 р. бої велися за Північний Кавказ. Там я був поранений у ліву ногу, там одержав свою першу нагороду – орден Червоної Зірки. У 1942 р. отримав другу нагороду – медаль «За бойові заслуги» [8, арк. 2].

Нагорний Василь Давидович народився в 1917 р. у с. Дмитрушки Уманського району. У 1937 р. був призваний до лав радянської армії, де й перебував до 1960 р. Перший день війни змінив життя, долі багатьох людей. «Ми їхали в гості в Москву, і в Києві на вокзалі почули звістку про початок війни (це було вранці 22 червня)», – отак почалася війна для молодого юнака [10, арк. 1]. Нагороджений медалями «За оборону Кавказу», «За звільнення Варшави», «За взяття Берліна» та орденами Червоної Зірки, Червоного прапора, орденом Вітчизняної війни. У 1960–1986 рр. Василь Давидович працював в Уманському учительському інституті майстром на факультеті загально-технічних дисциплін.

Василіо Давидовичу найбільше запам'ятовувався такий момент: «1 травня 1945 р. ми воювали вже за Берліном, на 14 км. Весь гарнізон відпочивав, а я в цей час був вартовим. І коли німці почали зенацька наступ, я перший підняв своїх по тривозі. У Берліні я познайомився зі своєю дружиною. Там ми й узаконили наш шлюб» [9, арк. 3].

Рибак Василь Анатолійович народився 1926 р. у с. Конатківці Вінницької області. Закінчив школу молодих командирів у 132 Стрілкового полку 20 Стрілкової дивізії в травні 1944 р. Йому було присвоєно звання молодшого

сержанта командира кулеметного відділення. Має медаль «За бойові заслуги» та ще 12 урядових нагород. Із 1957 р. навчався, а з 1961 р. працював в Уманському учительському інституті на посаді викладача.

Найбільше запам'ятовувався юнакові такий епізод: «У мого товариша Сергія Бондаренка залишилася лише одна ліва рука, друга й обидві ноги – на полі бою. Але він вижив, і в 1945 р. я зустрів його в госпіталі в Білій Церкві. День Перемоги святкував у потязі в Польщі, коли супроводжували ешелон із пораненими. Під час цього мене було поранено (єдине поранення під час війни)» [10, арк. 1зв.].

Друга світова війна залишається жахливою сторінкою в історії не тільки Радянського Союзу, але й усього світу, не залежно від спроб різних сторін на різних відтинках минулого й сьогодення переписати, переоцінити її наслідки, применшити роль переможців, виправдати ініціаторів, присвоїти лаври визволителів тим, хто ними не був. Усім відомо, що будь-яка війна забирала тисячі життів, негативно впливає на економічну й соціокультурну сферу ворогуючих сторін, та найбільш трагічним наслідком воєнного протистояння залишається морально-психологічний шок, пережитий внаслідок втрати рідних та близьких або їх каліцтва. Про це свідчать розповіді респондентів-очевидців, у котрих відтворено всю трагічність і неординарність подій Другої світової війни, пережиті почуття, жах, душевні муки, тугу за мирним життям, ненависть до окупантів й бажання помститися їм за скалічене дитинство, юність, нездійсненні мрії, побої й приниження.

Таким чином, історична пам'ять про події Другої світової війни зіткана з мільйонів епізодів, у тому числі – і спогадів про ці події ветеранів-співробітників Уманського учительського інституту, що відклались у сумних і радісних спогадах про воєнну добу. Пам'ять про війну надовго залишиться скорботним духовно-історичним надбанням українського народу.

Список використаних джерел

1. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. Монографія / Я. Верменич. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 231 с.
2. Верменич Я. Макро-, мезо-, мікропідходи в історіографічному аналізі: концептуальний плюралізм / Я. Верменич // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип.10. – С.282–287.
3. Книга Пам'яті України. Черкаська область. 5 том. – Київ: Наукова редакція Головної редакційної колегії Книги Пам'яті України при видавництві «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1996. – 993 с.
4. Музей історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Ф.1. Історія закладу в період Великої Вітчизняної війни. – Оп.2. – Спр.38. Список учасників Другої світової війни співробітників Уманського державного педагогічного інституту ім. П. Г. Тичини на 15 травня 1993 р. – 3 арк.
5. Нагорна Н. В. Окупаційний режим в місті Умані // Черкащина в контексті історії України: матеріали Другої науково-краснознавчої конференції Черкащини / Н. В. Нагорна. – Черкаси, 2005. – С.128–133.
6. Нарис історії Уманщини: (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття) [Текст]: монографія: рек. до друку вченою радою Уманського ДПУ імені Павла Тичини / С. Ю. Монке, А. І. Петренко, Т. В. Кузнец [та ін.]. – К.: Київський університет, 2001. – 265 с.
7. Музей історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Ф.1. Історія закладу в період Великої Вітчизняної війни. – Оп.2. – Спр.15. – 2 арк.
8. Там само. – Спр.14. – 3 арк.
9. Там само. – Спр.18. – 1 арк.
10. Там само. – Спр.12. – 2 арк.

11. Уманський державний педагогічний інститут імені Павла Тичини 1930–1990 / [Д. І. Балдинюк, Н. М. Бріт, Г. О. Казидуб, І. Е. Каньковський, А. О. Карасевич, В. Г. Кузь та ін.]. – Умань: Монастирище, Райдрукарня, 1990. – 20 с.

12. Уманщина і уманці в роки Другої світової війни: сторінки усної історії [Текст]: [свідчення учасників Великої Вітчизняної війни, доповнені архівними матеріалами] / Уманський ДПУ імені Павла Тичини, Науково-дослідна лабораторія «Історичне краєзнавство Уманщини»; [редкол.: Т. В. Кузнець, М. М. Рогожа, О. В. Скус [та ін.]; [рец. В. П. Шевчук, В. В. Кривошея, А. Г. Морозов]. – Умань: Жовтий О. О., 2009. – 237 с.

References

1. Vermenych Ya. Istorychna rehionalistyka v Ukraini: sprobа kontseptualnoho analizu. Monohrafiia / Ya. Vermenych. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2001. – 231 s.

2. Vermenych Ya. Makro-, mezo-, mikropidkhody v istoriohrafichnomu analizi: kontseptualnyi pliaralizm / Ya. Vermenych // Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. – Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2012. – Vyp.10. – S.282–287.

3. Knyha Pamiati Ukrainy. Cherkaska oblast. 5 tom. – Kyiv: Naukova redaktsiia Holovnoi redaktsiinoi kolehii Knyhy Pamiati Ukrainy pry vydavnytstvi «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana, 1996. – 993 s.

4. Muzei istorii Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny. – F.1. Istorii zakladu v period Velykoi Vitchyznianoї viiny. – Op.2. – Spr.38. Spysok uchasnykiv Druhoї svitovoi viiny spivrobotnykiv Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho instytutu im. P. H. Tychny na 15 travnia 1993 r. – 3 ark.

5. Nahorna N. V. Okupatsiinyi rezhym v misti Umani // Cherkashchyna v konteksti istorii Ukrainy: materialy Druhoї naukovokraieznazhchoї konferentsii Cherkashchyny / N. V. Nahorna. – Cherkasy, 2005. – S.128–133.

6. Narys istorii Umanshchyny: (z naidavnishykh chasiv do 60–kh rokiv XX stolittia) [Tekst]: monohrafiia: rek. do druku vchenoiu radioiu Umanskoho DPU imeni Pavla Tychny / S. Yu. Monke, A. I. Petrenko, T. V. Kuznets [ta in.]. – K.: Kyivskiy universytet, 2001. – 265 s.

7. Muzei istorii Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny. – F.1. Istorii zakladu v period Velykoi Vitchyznianoї viiny. – Op.2. – Spr.15. – 2 ark.

8. Tam samo. – Spr.14. – 3 ark.

9. Tam samo. – Spr.18. – 1 ark.

10. Tam samo. – Spr.12. – 2 ark.

11. Umanskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni Pavla Tychny 1930–1990 / [D. I. Baldyniuk, N. M. Brit, H. O. Kazydub, I. E. Kankovskiy, A. O. Karasievych, V. H. Kuz ta in.]. – Uman: Monastyryshe, Raidrukarnia, 1990. – 20 s.

12. Umanshchyna i umantsi v roky Druhoї svitovoi viiny: storinky usnoi istorii [Tekst]: [svidchennia uchasnykiv Velykoi Vitchyznianoї viiny, dopovneni arkhivnymy materialamy] / Umanskiy DPU imeni Pavla Tychny, Naukovo-doslidna laboratorii «Istorychne kraieznavstvo Umanshchyny»; [redkol.: T. V. Kuznets, M. M. Rohozha, O. V. Skus [ta in.]; [rets. V. P. Shevchuk, V. V. Kryvosheia, A. H. Morozov]. – Uman: Zhovtyi O. O., 2009. – 237 s.

Dzhahunova O. I., lecturer of department of history of Ukraine, Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), olenadj_111@ukr.net

Second World War memories of employees in the mirror Uman Teachers Institute

The purpose of this article is to show the reality of daily life, the fate of «little people» during World War II, based on the memoirs of former employees Uman Teachers Institute and interviews with them. Respondents in all ehodocment convey the tragic events of the war and originality, show experienced a sense of horror, mental anguish, longing for a peaceful life, hatred of the occupiers and their desire for revenge.

Keywords: war, memory, memories, biography.

Джагунова Е. И., преподаватель кафедры истории Украины, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), olenadj_111@ukr.net

Вторая мировая война в зеркале воспоминаний сотрудников Уманского учительского института

Цель данной статьи состоит в том, чтобы показать реалии повседневной жизни, судьбу «маленьких людей» в период Второй мировой войны, опираясь на воспоминания бывших сотрудников Уманского учительского института и

интервью с ними. Респонденты в егодокументах передают всю трагичность и неординарность событий войны, демонстрируют пережитые чувства, ужас, душевные мучения, тоску по мирной жизни, ненависть к оккупантам и желание отомстить им.

Ключевые слова: война, память, воспоминания, биография.

* * *

УДК 94(477)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В.,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

«ПЛЕЧЕ ВЧЕНОГО – НАДІЙНА ОПОРА СІЛЬСЬКОГО ТРУДАРЯ»: СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В РУКАХ КОЛЕКТИВІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ДОБИ «ВІДЛИГИ»

Ілюструються зміни у процесі залучення колективів пединститутів УРСР періоду деєталізації (1953–1964 рр.) до сільського господарства. Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило проілюструвати тлумачення викладачами вищих мети сільськогосподарської діяльності освіти; виявити її реальне та бажане змістове наповнення, порівняти можливості в організації аграрної практики, селекції та управлінні колгоспами.

Ключові слова: посвячення, сільське господарство, вища педагогічна школа, деєталізація.

Країна робітників та селян не могла собі дозволити «невиробничі сфери діяльності» з чисто ідеологічних причин. Бути обізнаним із проблема сільського господарства та промисловості ставали обов'язковими завданням кожного свідомого громадянина. Не були виключенням освітяни, яким доводилося у тісному світі науки розширювати власні горизонти до обширів колгоспних ланів. Ми вдалися до аналізу газети «Радянська освіта» за період «відлиги». Це має показати те, яким чином влада «зшивала» сільське господарство з педагогічною освітою, з'ясувати, де ці експерименти дійсно були корисними, а де навіть після значної витрати сил, вся «сільськогосподарська ряднина» розлазилася по швах.

Вища педагогічна школа шукала різні способи прив'язати своїх вихованців до роботи на землі. Одним із найшвидших була організація екскурсій на сільськогосподарські об'єкти. Наприклад, заочники Ніжинського ДПІ у згідно з навчальною програмою 1954 р. мали відвідати екскурсії на дослідно-селекційні станції регіону [1]. Схожа практика була й у жовтні 1953 р. в Осипенківському учительському інституті. Особливе піднесення екскурсійного руху у цьому закладі відбулося після доповіді М. Хрущова з питань сільського господарства. Викладачі вишу розробили цілу низку профільних заходів, родзинкою яких вважали екскурсію до саду вин місцевого радгоспу [2].

Попри свою значимість для сучасників, питання участі студентів в освоєнні цілинних земель було доволі обмежено висвітлене у пресі. Періодика містила лише єдине покликання на це, згадуючи у 1957 р., що у стінах Київського ДПІ багато молоді пишалася значками «За освоєння цілинних земель» [3]. Однак, майбутні педагоги не ставали героями публікацій про потяги цілинників, на відміну від їхніх побратимів з інститутів будівельників, політехнічних вишів або сільськогосподарських закладів. Про життя останніх на цілині «Радянська освіта» подавала